

ERKEN ORTAÇAĞLARDA ÜBÜLLE LİMAN KENTİNİN İRAN KÖRFEZİ AÇISINDAN ÖNEMİ*

*Taner YILDIRIM***

*Ahmet ALTUNGÖK****

ÖZET

Übülle kentinin varlığı M.Ö IV. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İskender istilası döneminde Yunanlıların büyük bir önem verdikleri bu liman kenti, Uzakdoğu ile Ön Asya'nın irtibatını sağlaması açısından taşıdığı önemi sonraki dönemlerde de devam ettirmiştir. Partlar döneminde ticari ehemmiyeti gittikçe artan bu liman kenti en parlak dönemine Sâsânîler'in kuruluşundan sonra ulaşmıştır. İslam fetihleri sırasında da önemli bir yere sahip olan bu liman kenti, Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra şehrin sahip olduğu zenginlik hayretle karşılanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) de bu şehre yönelik hadisleriyle Müslümanların dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı Müslümanlar şehrin fethinden sonra, bu şehirdeki ticari faaliyetlerin yanında tarımsal faaliyetlerin gelişmesi için önemli çalışmalar yapmışlardır. İslam sonrası dönemde Basra şehrinin kurulması ile beraber ticari üstünlüğünü Basra'ya kaptıran Übülle kenti, ticari varlığını Abbasiler dönemine kadar korumuştur. Ancak, köşkleri, çarşıları, mescitleri, kervansarayları ile nehir kıyısında mamur bir yer olarak zikredilen ve güzelliğinden hayretle bahsedilen Übülle şehri, hicri beşinci yani miladi on birinci asırdan sonra eski ticari önemini kaybetti. Übülle'yi on dördüncü yüzyılda ziyaret eden İbni Batuta "Übülle şehri önceden Fars ve Hind tüccarlarının yöneldiği büyük bir ticaret şehri iken, şuanda harap olmuş saray ve benzeri yapıların delalet ettiği bir köy olmuştur" demektedir. Neticede Hind Okyanusu'ndan İran Körfezi'ne gelen ticaret gemilerinin, körfez üzerindeki en son durağı olan Übülle liman kenti, hicri yedinci asırdan sonra tamamen terk edilmiş ve böylece tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran Körfezi, Übülle, Sâsânî, İslam Fetihleri, Ticaret.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd.Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü, El-mek: caann2323@hotmail.com

*** Yrd. Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

THE IMPORTANCE OF UBULLA PORT CITY IN TERMS OF THE PERSIAN GULFIN EARLY MEDIEVAL AGES

ABSTRACT

The existence of the city of Ubulla goes back to the 4 th century BC. The city which Greeks gave a high importance during the invasion of Alexander the Great maintained this situation in the later periods in terms of providing the conduct between the far East and the Near East. This port city which had a growing commercial importance during the Parthians reached its brightest period after the foundation of the Sassanids. The city, which has also a big importance during the Islamic conquests, had astonishing wealth after the conquest of it by Muslims. Prophet Mohammed also drew the attention of Muslims to this city by his hadiths. There fore, Muslims did important works in order to improve a gri culture in the city in addition to the commercial activities. Ubulla port city which started to loose its importance against Basra city after the establishment of it maintain its commercial existence until the Abbasids period. However The City Ubulla, mentioned as built-up place by the river with its mansions, bazaars, mosques, caravanserais and spoken of its beauty astonishingly, lost its former commercial importance after the fifth Hijri century (i.e eleventh Gregorian). "While the Ubulla city used to be a huge commercial city in advance of the Persian and Indo traders, now It has been a Village in which ruined palace and a village-like structures can be seen." says Ibn Batuta who visited the Ubulla in the fourteenth century. At the industry, The Ubulla, The last stop of the merchant ships coming from Indian Ocean to Persian Gulf has been abandoned completely after the seventh Hijri century and so, It had to withdraw from the scene of history.

Key Words: Persian Gulf, Ubulla, Sassanid, Islamic Conquests, Trade.

Giriş

Yakût el-Hamevî'ye göre Übülle dünyanın en güzel yerlerinden bir tanesidir. el-Hamevî yine Esmâ'i'den naklen Übülle şehrini dünyanın en faziletli üç bölgesinden bir tanesi olarak tanımlamaktadır¹. İbnü'l-Fakih ise dünyanın en güzel üç yerinin Übülle, Siraf ve Umman olduğunu rivayet etmektedir². Übülle kenti Ön Asya ve Avrupa'yı, Hindistan, Çin, Malezya ve Endonezya gibi uzak doğu ülkelerine bağlayan önemli bir deniz koridoru olan İran Körfezinin³ en önemli ticaret limanlarından biridir. Günümüzde bile dünyanın en kilit bölgelerinden birisi olan İran

¹ Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, (Yay. Sazman-ı Ferhengi ve Milli Kişver), (Trz), s. 392.

² İbnü'l-Fakih, *Muhtasaru'l-Buldân*, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1349, s. 17.

³ Bu körfez için kullanılan tanımlar günümüzde Araplar ve İranlılar arasında problemleri bir konudur. İranlılar Körfez için *Fars Körfezi* tanımını kullanırken; Araplar da *Arap Körfezi* (Basra Körfezi) tanımını kullanmaktadır. Biz bu çalışmamızda Erken Ortaçağlarda kullanılmakta olan *Fars Körfezi* kavramından yola çıkarak daha genel bir ifade olan İran Körfezi tanımını uygun gördük. Bu körfez için ilk olarak Mezopotamya uygarlıkları, *Acı Deniz* ve *Aşağı Deniz* tabirlerini kullanmışlardır. Sonraki dönemlerde Yunan Kaynakları körfezin doğu kısmında yaşayan Perslerden dolayı körfeze *Pers Denizi* anlamına gelen *Parsa Daray* adını vermişlerdir. İlkçağın sonları ile Erken Ortaçağlarda bu körfez için genel olarak *Fars Denizi* tabiri kullanılmaktaydı. İstahrî ve İbn Havkal da bu körfez için *Bahr-i Fars* tabirini kullanmışlardır. Bkz. Mustafa L. Bilge, "Basra Körfezi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 114.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Körfezi bu önemini erken ortaçağlarda da icra etmekteydi. İran Körfezinin ön asya için önemi, bu körfez üzerindeki limanların da önemini arttırmasına vesile olmuştur. Erken ortaçağlarda İran Körfezi üzerinde çok sayıda liman kenti bulunmaktaydı. Bu liman kentleri arasında en güzide olanlardan bir tanesi de Übülle limanıydı. Bu liman kenti aynı zamanda Müslümanların İran topraklarını fethettikleri dönemde, İslam fetihleri ile özdeşleşmiş önemli şehirlerden birisidir. Hz. Ömer döneminde Müslümanlar bu liman kentini ekonomik zenginliğinden dolayı özellikle fethetme gayretine giriştiler. Bu liman şehrinin fethedilmesiyle birlikte, şehrin sahip olduğu zenginlikler, Müslüman fatihler ve seyyahlar tarafından abartılı bir şekilde ifade edilerek anlatılmıştır. Şüphesiz bu liman kenti Sâsânîler açısından da İran Körfezinin nadide bir incisidir. Sâsânîler açısından önemli bir zenginlik kaynağı olan bu liman kentinin önemi İslam sonrası dönemde de devam etti. Bu liman kenti, hem Sâsânîlerin hem de İslam fetihlerinden sonra Arapların, uzak doğu ile irtibatlarını sağlayan önemli birer merkez durumundaydı.

1. Übülle Liman Kenti Ve İran Körfezi Açısından Önemi

Basra'nın doğusunda Dicle deltasının kanal bölgesinde yer alan Übülle, Basra'dan sonra gelen en önemli şehirlerden biri idi. Burası, Basra'nın esas su yolu olup, Dicle kıyısının sağında ve Nehru'l-Übülle adı verilen büyük kanalın ise kuzey tarafında bulunmaktaydı⁴. Bu kanalın uzunluğu ise dört fersahtı⁵. İbnü'l-Fakih, Übülle Nehri'nin Belh Nehrinden sonra İslam coğrafyasındaki en verimli ve bereketli nehir olduğunu ifade etmektedir⁶. İbn Havkal ise özellikle Basra'daki su yolu taşımacılığında kullanılan yolların en meşhuru olan Übülle Nehri'nin, İran Körfezi coğrafyasında yer alan Bağdat'ı, Basra'nın ticaretiyle buluşturduğunu kaydetmektedir. Bu nehrin çevresi boyunca insanların refah seviyesi en üst düzeydeydi. İbn Havkal, bu nehrin iki tarafında birbirine bağlı saray ve bahçelerin, sanki bir ip üzerinde dizilmiş gibi görüldüğünü kaydetmektedir. Buradaki yapıların her biri diğerinden güzeldi. Özellikle muhteşem manzaralı saraylar, farklı şekillerde tanzim edilmiş çardaklar ve çok çeşitli meyve ağaçlarını barındıran bahçelerle doluydu. Basra'daki nehirler birçok kola ayrılmaktaydı. Basra'da, Übülle nehrinden daha büyük olan nehirler vardı ancak hiçbiri manzara ve güzellik bakımından bu nehre yetişemezdi⁷. Özellikle Übülle nehri üzerindeki nehir taşımacılığına büyük önem veren Abbasîler, bu nehir üzerinden İran Körfezi ile yapılan ticarî faaliyetler sayesinde, Basra şehrinin önemini arttırmak istiyorlardı. Übülle'deki ticarî faaliyetleri canlandırmak için çeşitli ıslahatlar yapan Abbasîlerin en önemli faaliyeti, Körfez bölgesinde akış mecrası düzensiz olan Übülle nehrinin akış mecrasını düzenlemek oldu⁸. Bu konu hakkında bilgi veren İbn Havkal; buradaki nehir taşımacılığının düzenleme işinin sadece devletle sınırlı kalmayıp, büyük servet sahipleri ve zengin kimseler başta olmak üzere toplumun her kademesinden insanların desteği ile gerçekleştiğini dile getirmektedir⁹. Bu durum ise İran Körfezi'ne giden ticarî nehir yoluna verilen öneme en güzel örnektir¹⁰. Yine İbn Havkal, Dicle ve Übülle arasında yer alan bir bölgede tehlikeli ve gemilerin geçemeyeceği kadar büyük bir anafor olduğunu belirtmektedir. Farklı yerlerden geçerek bu bölgeye gelen gemilerin, buradaki girdaptan dolayı, günlerce su üstünde döndükten sonra, dibe battığını ve girdabın Übülle adıyla bilindiğini ifade etmektedir. Çoğunluğunu saray ehlinin oluşturduğu zengin Abbasî kadınları, girdabın olduğu bu bölgeyi doldurabilmek amacıyla yaklaşık dört yüz kadar küçük gemi satın alıp bunları hurma

⁴ J. H. Kramers, "Ubulla", *IA*, c. XIV, Eskişehir, 1997, s. 5; Zekeriyya b. Muhammed el-Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, 1969, s. 286.

⁵ Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütühu'l-Büldân*, (trc. Mustafa Fayda), Ankara, 2002, s. 514.

⁶ İbnü'l-Fakih, *a.g.e.*, s. 199.

⁷ Ebü'l-Kasım Muhammed b. Havkal (367/977), *Kitabu Sûreti'l-Arz* (nşr. J. H. Kramers), Leiden, 1938, s. 212; Süleymân İbrahîm Askerî, *et-Ticâre ve'l Milahe fi Halici'l-Arabî fi Asri'l Abbâsî*, Kuveyt, 1998, s. 102.

⁸ Askerî, *a.g.e.*, s. 102.

⁹ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰ Askerî, *a.g.e.*, s. 102.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

çekirdekleriyle doldurduktan sonra büyük kayalar bağlayarak o bölgeye götürerek batırdılar ve böylece anafurun verdiği zararı ortadan kaldırdılar¹¹.

Übülle, Dicle Nehrinin İran Körfezine döküldüğü noktada bulunan ve Erken Ortaçağlarda Messene adı verilen, İslam fetihlerinden sonra ise Meysan şeklinde ifade edilen topraklarda kuruldu¹². Burası Sâsânîler döneminin önemli eyaletlerinden bir tanesiydi. Buraya vali olarak atanan hükümdar ailesi üyelerine ise Mişanşah unvanı verilirdi¹³. Meysan eyaletinin merkezi durumunda olan Behmen Erdeşir¹⁴ şehri Übülle'nin hemen karşısında yer almaktaydı. Behmen Erdeşir ile Übülle arasında ise sadece Dicle şat'ı yer almaktaydı. Irak'ın eski ticarî merkezlerinden olan Übülle, Basra'nın deniz ticaretindeki en önemli limanlarından biriydi. Bu şehrin orjinal şekli Nebati dillerinden Eski Farsça'ya geçmiş olan *Hubelet* sözcüğünden gelmektedir¹⁵. Hubelet sözcüğü Araplar tarafından *Ubull* şeklinde telaffuz edilmiştir. İskender istilası sırasında; kendisi ile Mezopotamya'ya gelen Yunan coğrafyacı Neargus, seyahatnamesinde bu şehirden *Apologos* şeklinde bahsetmiştir¹⁶. Şattu'l-Arap deltasında bulunan bu limandan başlayan deniz yolu Çin'in önemli liman kenti olan ve deniz yolunun Çin'deki son durağı sayılan King-se'ye kadar uzanmaktaydı¹⁷. Arap İslam fetihleri esnasında Bahreyn, Umman, Çin ve Hind gemileri için oldukça önemli bir liman olan Übülle şehri¹⁸, İslam'dan önce *Furucu'l-Hind* yani Hind Kapısı olarak isimlendirilmekteydi¹⁹. Çünkü Hind Okyanusu'ndan İran Körfezi'ne gelen ticaret gemilerinin, bu körfez üzerindeki en son durağı Übülle liman kentiydi²⁰. Zira Uzakdoğu'dan gelip, Akdeniz limanlarına ulaştırılacak ürünleri taşıyan ticaret gemileri, Übülle'de demirliyorlardı. Übülle, Sâsânîler döneminde başkent Tisfun'un uzak doğuya açılan en önemli deniz kapısı olması açısından önemli bir yere sahipti²¹.

İran nüfusu ile Arap nüfusunun kesiştiği noktada bulunan Übülle, özellikle Sâsânîler döneminde çok sayıda Mecusî Arap'ı barındırıyordu²². Übülle'nin karşısında Behmen Erdeşir'de ise Nesturi mezhebine ait büyük bir kilise bulunmaktaydı ve önemli metropolitlerden bir tanesi bu kilisede kalıyordu²³. Übülle'de farklı gemilere yüklenen ticarî ürünler önce Sâsânî başkentine doğru yol alır, daha sonra burada indirilen mallar, kara yoluyla Akdeniz limanlarına gönderilirdi. Yine, Avrupa üzerinden İran Körfezine ve buradan uzak doğuya giden ticaret mallarının serüvenini

¹¹ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 213; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, (trc. Abdülvehhab Tarzî), İstanbul, 1994, s. 139; Ayrıca bkz; J. H. Kramers, "Ubull", *IA*, c. XIV, Eskişehir, 1997, s. 5.

¹² John Hansman, "The Land of Meshan", *Iran*, C. 22, London, 1984, s. 162.

¹³ Michael G. Morony, "Continuity and Change in the Administrative Geography of Late Sâsânîan and Early Islamic al-Iraq", *Iran*, C. 20, London, 1982, s. 35.

¹⁴ İslam fetihlerinden sonra bu şehrin adı Furat Meysan şeklinde söylenmeye başlanmıştır. Michael G. Morony, *a.g.m.*, C. 20, s. 35.

¹⁵ Muhammed Melâyerî, *Tarih Ferhengî İran der Devran-ı İntikal ez Asr-ı Sasani be Asr-ı İslamî*, C. 1, Tahran, 1372, s. 359.

¹⁶ Muhammed Melâyerî, *a.g.e.*, s. 360; Warwick Ball, "Some Ruck-Cut Monuments in Southern Iran", *Iran*, C. 24, London, 1986, s. 106.

¹⁷ Nebi Bozkurt, "İpekyolu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 372.

¹⁸ Belâzurî, *a.g.e.*, s. 491.

¹⁹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî Tercemesi*, c. III, İstanbul, 1983, s. 348; Ali b. Muhammed İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (trc. A. Ağrakça, A. Özaydın), İstanbul, 1985, c. II, s. 354; Muhammed Dayfallah el-Batayîne, "Arap Kökenli Hıristiyanlar ve İslam Fetihleri İle Olan İlişkileri" (Çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih Ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 318; Warwick Ball, *a.g.m.*, s. 106.

²⁰ Rıda Cevad el Hâşimî, "Basra Körfezinde Eski Ticarî Faaliyetler ve Bu Faaliyetlerin Medeniyete Tesirleri" (çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih Ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 594.

²¹ Marilee Wood, *Glass Beads and Trade in Southern and Eastern Africa and the Indian Ocean - 7th to 16th Centuries AD*, Uppsala, Sweden, 2011, s. 27.

²² Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, (trc. Nezhîh Tuncel), İstanbul, 1983, s. 103; George Fadlo Hourani, *Arap Halkları Tarihi* (çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 1991, s. 46.

²³ Michael G. Morony, *a.g.m.*, c. 20, s. 35.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

anlatan İbn Hurdazbih; Avrupa üzerinden gelen ticaret mallarının²⁴ Antakya limanına indirildiğini, buradan kervanlarla Fırat Nehri'ne getirildiğini ve bu nehir üzerinden malların Bağdat'a taşındığını söylemektedir. Bağdat'tan ise Dicle nehri üzerindeki teknelere yüklenen ticaret mallarının Übülle'ye getirilerek, Çin, Hindistan, Seylan gibi uzak doğuya giden gemilere yüklendiğini anlatmaktadır²⁵. Dolayısıyla bu coğrafyacıya göre Avrupa'dan gelen ticaret mallarının Batı Asya'daki son durağı Übülle şehriydi. Übülle şehri sadece liman üzerindeki ticari faaliyetleri ile değil, verimli tarım arazileri ile de meşhur bir şehirdi. Sâsânîler döneminde bu şehre bağlı verimli topraklar üzerinde Sâsânî soylularına ait malikâneler ve çiftlikler bulunmaktaydı. Sâsânî devletinin yıkılmasından önceki VII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Übülle şehri etrafındaki verimli arazilerin birçoğu bataklık haline gelmişti²⁶. Bu bataklık alanlar İslam sonrası dönemde de bu şekilde kalmış, kısmen bataklıkları kurutmak için bazı faaliyetler olmuşsa da, asıl olarak Emeviler döneminde çoğu kurutularak bu bölgeler münbit araziler haline getirilmiştir²⁷.

Übülle limanı, Sâsânîler döneminde Hindistan ve Çin ticareti açısından stratejik öneme sahip önemli bir ticaret merkeziydi. Übülle kentinin Sâsânîler açısından önemi sadece ticari olmayıp aynı zamanda askeri ve kültürel açıdan da büyük bir kıymete sahipti²⁸. Hindistan ile önemli ticari ilişkilerin olduğu Sâsânîler döneminde, iki ülke arasında gidip gelen ticari gemilerin takip ettikleri rota üzerinde önemli limanlar bulunmaktaydı. Bu limanlar Barugaza, Limurike, Aden, Sokotra, Moskha ve Mekran limanlarıydı²⁹. Hindistan ve Çin'den gelen ticaret gemileri bu limanlara uğradıktan sonra vardıkları son durak yerleri Übülle limanıydı. Hindistan ile yapılan ticari münasebetler sonucu Übülle'ye gelen Budist tüccarlar, Übülle şehri ile Meysan topraklarında Budizm'in kısmen yayılmasını sağladılar³⁰. Sâsânîlerin son dönemlerine doğru Übülle şehri Sâsânîlerin müttefikleri olan Ben-i Lahmî³¹ Araplarına tevdi edildi. Ben-i Lahmî Araplarının hükümdarı olan Numan b. Münzir, Übülle şehrine vali olarak Sinan b. Malik'i atamıştı³². Bu vali aynı zamanda Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'in haraç amili olarak burada görev yapmaktaydı. Bu bölgeye yine sınırların güvenliğini sağlamak amacıyla Kays b. Mesûd koruma birliklerinin reisi olarak atanmış ve bu kişi sınır ihlalleri yapan Müslümanlara karşı emrindeki güçlerle beraber karşı

²⁴ Avrupa üzerinden gelen bu ticaret malları Razaniye Yahudileri veya bir diğer tabirle "Deniz tüccarları" tarafından taşınmaktaydı. Fransa'nın Provence bölgesinden denize açılan bu tüccarlar hadım, cariyeye ve köleler yanında kunduz, sansar ve diğer kürk türleriyle beraber gemilere binerlerdi. Deve ile Suveyş berzahını geçtikten sonra tekrar gemiye binip Mekke ve Medine'yle irtibatlı limanlara uğrarlardı. Buradan da Basra Körfezi'ne, Hindistan ve Çin'e giderlerdi. Dönüşte Misk, sarıçabır, tarçın ve diğer Şark baharatlarını Akdeniz'e getirip kısmen İstanbul'daki Rumlar'a, kısmen de Frank kralının paytahtında satarlardı. Bazen ise deniz üzerinden Antakya'ya gelir, daha sonra taşıdıkları ticaret eşyalarını oradan kara yoluyla hayvanlar üzerinde Fırat'a, ardından da bu nehir ve kolları yoluyla Bağdat'a ulaştırırlardı. Oradan Dicle üzerinden Basra Körfezin'deki Übülle'ye, Übülle'den Umman, Hindistan ve Çin'e nakledelelerdi. Hazar Denizi üzerinden uzanan Kuzey Rusya-Doğu yolu ise Kuzey Rusya'dan başlıyordu. Hazar Denizi aracılığıyla, Horasan'ın merkezi Merv, Belh, Maveraünnehir'deki Buhara ve Semerkant şehirlerine uğrayan bu yol daha sonra yine Çin'de son buluyordu. Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000, s. 534; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2008, s. 130; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (çev. E. Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 136-137; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit) İstanbul, 1988, c. IV, s. 265, c. VI, s. 70-71.

²⁵ İbn Hurdazbih, *a.g.e.*, s. 130.

²⁶ A. Rafi Hakikat, *Tarih-i Kûmis*, Tahran, 1362, s. 68; A. Hüseyin Zerrinkoob, *Tarih-i İran Ba'de'z İslam, Müessesesi-İntişarat-ı Emir Kebir*, Tahran, 1383, s. 161; Raymond Furon, *İran*, (Trc. G. Kemali Söylemezoğlu), İstanbul, 1943, s. 102.

²⁷ Mustafa Demirci, "Emeviler devrinde Aşağı Irak'ta (Sevad) Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi", *İstem*, S. 9, 2007, s. 72.

²⁸ Muhammed Melâyerî, *a.g.e.*, s. 353 vd.

²⁹ Warwick Ball, *a.g.m.*, s. 106.

³⁰ Warwick Ball, *a.g.m.*, s. 106-107.

³¹ Hirede oturan bu kabilenin Hristiyan olduğu rivayet edilmektedir. Bkz; İbn Hazm; *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab* (T. Abdusselam Harun), Daru'l Me'arif, Kahire, 1981, s. 481.

³² Michael G. Morony, *a.g.m.*, c. 20, s. 37.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

koymaktaydı³³. Hz. Ebu Bekir döneminde Halid b. Velid komutasında Irak topraklarına yönelik ilk fetih hareketleri başladığı zaman Übülle şehri, Sâsânî komutanlarından Hürmüz tarafından savunulmaktaydı. Bunun yanında Übülle, Sâsânî hükümdarı Şireveyh'in kız kardeşi Tamahic tarafından idare edilmekteydi³⁴.

O dönemde bu liman kentinde sayılamayacak kadar çok gemi bulunduğu söylenmektedir³⁵. Bu limanda Çin'den ticaret amacıyla gelen çok sayıda Çin gemisi bulunuyordu ve bu gemilerin Übülle şehrine geliş gidişleri İslami dönemde de aynen devam etmiştir³⁶. Süleyman Sirafî, Übülle ve Siraf limanlarına gelen Çinli tüccarların *fülüs* adı verilen bakır paralar kullandıklarını ve yaklaşık olarak bin *fülüs* sikkenin bir *miskal* altına denk geldiğini rivayet etmektedir³⁷. İbn Hurdazbih ve Mervezi bu liman hakkında geniş malumatlar vermişlerdir. Mervezi'nin anlattıklarına göre bu limana gelen bütün gemiler, bu limandaki görevliler tarafından içindeki yolcular ve kölelere kadar kaydedilirdi. Gemi sahibi ile tüccarların bütün kimlik bilgileri kayıt altına alındıktan sonra; mallarını gemiden indirmelerine izin verilir, malları mühürlenir ve depolanırdı³⁸. Hz. Peygamber'den Übülle ile ilgili; bu şehrin ticari bakımdan değeri ve maişet açısından önemli bir geçim mahalli olduğu yönünde bir hadis rivayet edilir. Kendisinin “Dünya (maişet) üç bölgeden ibarettir, bunlar; Umman, Übülle ve Siraf'tır” dediği rivayet edilmiştir³⁹. Hz. Ebu Bekr, Ridde olayları esnasında, Halid b. Velid'e yazdığı mektupta, Irak'a girip, Übülle'den başlayarak, düşmana yardım eden ve onlarla birlikte olan bütün kavimlerle savaşıp onları itaat altına almasını emretmişti⁴⁰.

Ayrıca Übülle, Irak ve İran'ın güneybatısına veya Suriye ile Akdeniz sahillerine ulaşmak üzere, İran Körfezi yönünden gelen Hindistan ve Arap gemilerinin ve bu gemilerin taşıdığı oldukları ürünlerin toplanma merkezi konumundaydı⁴¹. Übülle, ipek yolunun da önemli deniz bağlantılarından bir tanesiydi. Çin, Hindistan ve Seylan'dan gelen ticaret gemilerinin Batı Asya'ya açılan en önemli kapılarından birincisi yine Übülle liman kentiydi. Burası körfezdeki en ilk antrepoydu⁴². Buradan kalkan gemiler Fırat ve Dicle nehirlerinin bir araya gelerek İran Körfezi'ne döküldüğü Şattu'l-Arap yoluyla Sâsânî başkenti Medain'de kurulmuş olan panayırlara mallarını indirirlerdi. Übülle kenti, Sâsânîler döneminde II. Hüsrev tarafından Ben-i Bekr kabilesinin önemli kollarından biri olan Ben-i Şeyban kabilesinin reisi Kays b. Mesud'a verilmişti⁴³. Übülle şehri, Sâsânîler ile Ben-i Şeybân kabilesi arasında yapılan savaşlara sahne olmuştur⁴⁴. Übülle şehri kendi ellerinde bulduran Ben-i Şeybânlılar, Numan b. Münzir'in Sâsânîler tarafından öldürülmesiyle beraber Hire Araplarına bağlı olarak Sâsânîlerle mücadele etmişler ve Übülle kentini ellerinde buldurmışlardır⁴⁵. Übülle kenti aynı zamanda gemi yapımında da önemli bir konuma sahipti. Burada Sirafî adıyla anılan ve Siraf limanında inşa edilen birçok geminin yanında

³³ Michael G. Morony, *a.g.m.*, c. 20, s. 37.

³⁴ Halife bin Hayyat, *Tarihu Halife bin Hayyat*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2001, s. 146, 157.

³⁵ İbnü'l-Belhî, “Farsname”, *Ortaçağ Tarih Ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Çev. Abdulhalik Bakır-Ahmet Altungök), Ankara, 2008, s. 150.

³⁶ Hourani, *a.g.e.*, s. 46.

³⁷ Süleyman Sirafî, *a.g.e.*, s. 97.

³⁸ Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, C. 22, s. 372.

³⁹ Habîb el-Cünhânî, “İslam'ın İlk Asrında Dünya Ticaretinin Canlanmasında Umman'ın Rolü”, ” *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 684.

⁴⁰ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, C. II, s. 354; Muhammed Dayfallah el-Batayîne, “Arap Kökenli Hıristiyanlar Ve İslam Fetihleri İle Olan İlişkileri” (çev. Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih Ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 318.

⁴¹ Hâşimî, *a.g.m.*, s. 594; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticâret Tarihi* (Çev. E. Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 9.

⁴² Nebi Bozkurt, *a.g.m.*, C. 22, s. 371.

⁴³ C. E. Bosworth, “Iran and the Araps; Before Islam”, *The Cambridge History of Iran 3 (1)*, (Edt. Ehsan Yarshater), New York, 2006, s. 601.

⁴⁴ Adnan Demircan, “Şeyban (Ben-i Şeybân)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, 2011, s. 37.

⁴⁵ Adnan Demircan, *a.g.m.*, s. 37.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Übülle’de imal edilen çok sayıda gemi de demir atmaktaydı⁴⁶. Bu liman kentinde ticareti yapılan önemli kalemlerden bir tanesi de gemi satımıydı. Süleyman Sirafî, seyahatnamesinde Siraf ve Şam gemilerinin yapımları ile ilgili bilgi vererek bu gemilerin dayanıklılıklarıyla ilgili önemli detaylara değinmektedir⁴⁷.

Sâsânîler döneminde Übülle limanı ticari faaliyetlerinin yanında stratejik öneminden dolayı askeri üs olarak da kullanılmıştır. Bu liman kentinde aynı zamanda önemli bir Sâsânî donanması bulunmaktaydı. I. Hüsrev döneminde Yemen’in, Bizans’ın müttefiki olan Etiyopyalılardan geri alınması amacıyla yapılan savaş hazırlıkları Übülle’deki Sâsânî donanmasında gerçekleştirilmiştir⁴⁸. Sâsânîler döneminde bu şehrin limanının ticari öneminin yanında askeri önemi de büyüktü. Fakat İslam fetihlerinden sonra şehrin askeri vasfından ziyade mali yönü daha ön plana çıkmıştır. Bu şehirde İslam sonrası dönemde askeri bir donanmadan söz etmek mümkün değildir. Fakat daha çok uzak doğudan gelen ticaret gemilerinin haraçlarının toplanması noktasında daha çok çaba sarf edilmiştir⁴⁹. Ashabın büyüklerinden Salim b. Ubeyd aslen Übülle şehrendi⁵⁰. Kendisinin ataları daha önce Fars’ın İstahr kentinden gelerek bu şehre yerleşmiş ve ticaretle meşgul olmuşlardır. Bizans’ın müttefikleri Araplarla Übülle şehrini işgal etmelerinden sonra küçük yaşta olan Salim esir olarak alınmış önce Ben-i Kelb kabilesinden birisine satılmış; ondan sonra da Ben-i Kureyza’dan Sellam b. Cübeyr’e satılmış ve Medine’ye getirilmiştir⁵¹. Hz Peygamber’in Übülle şehrinin fethedilmesi için Müslümanları teşvik ettiği ve Übülle’yi fethetmek için savaşarak şehit olanları Bedir şehitleri ile denk tuttuğuna dair bir hadis de rivayet edilmiştir⁵². Tüccar Süleyman Sirafî, Müslüman Arapların Übülle ve Siraf ticareti sayesinde İranlılardan ticaret yapmayı öğrendiklerini ve bu konuda İranlıları geçtiklerini ifade etmektedir⁵³.

Hz. Ebu Bekir döneminde Müsenna b. Harise, Sâsânîlerin elinde bulunan Lahmi Araplarının yaşadığı bölgelere seferler düzenledi. Müsenna, bu bölgelerde düzenlemiş olduğu fetih hareketleri sırasında Übülle üzerine amcası oğlu Süveyd b. Kutbe ile Ma’kıl b. Mukarrin’i gönderdi⁵⁴. Süveyd, Übülle şehrini Sâsânîlerin elinden almak için canla başla çalışmış fakat zor durumda kalmıştır. Bunun üzerine Halid b. Velid ile Müsenna b. Harise, Süveyd’e yardıma gelerek Übülle kentini ele geçirmişlerdir⁵⁵. Sâsânîlerin çözülmeye başlayarak bölgeyi terk etmeye başlamaları Übülle limanının ele geçirilmesinden sonra olmuştur. Hire ve Übülle arasındaki bölgenin Sâsânîlerden alınması bu devletin yıkılması yönünde atılan adımların ilkinin teşkil etmiştir. Halife Hz. Ebu Bekir, Halid b. Velid ve Müsenna komutasında göndermiş olduğu ordularına İran topraklarının fethine Übülle şehrinden başlamaları yönünde talimat vermiştir⁵⁶. Übülle’yi ele geçiren Halid, buranın bayan hükümdarı ile anlaşma yapmış ve on iki bin dirhem haraç vermeleri

⁴⁶ David Whitehouse, “Excavations at Siraf: First Interim Report”, *Iran*, c. 6, London, 1968, s. 2.

⁴⁷ Süleyman Sirafî, *a.g.e.*, s. 108.

⁴⁸ Muhammed Melâyerî, *a.g.e.*, s. 353-370; David Whitehouse-Andrew Williamson, “Sassanian Maritime Trade”, *Iran*, C. 11, London, 1973, s. 45.

⁴⁹ Michael G. Morony, *a.g.m.*, c. 20, s. 37.

⁵⁰ Mehmet Özşenel, “Salim Mevlâ Ebu Huzeyfe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 49.

⁵¹ Mehmet Özşenel, *a.g.m.*, s. 49.

⁵² Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s. 160.

⁵³ Süleyman Sirafî, *Silsiletü’l-Tevarih ya Ahbar-u Sind ve Hind*, (Trc. Hasan Karaçanlı), (Yrz), (Trz), s. 29.

⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyası Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C. I, (Sad. M. Muhsin Bozkurt), İstanbul, (Trs), s. 257; İmâduddin Halil et-Tâlib, “Irak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 87; İsrail Balcı, “Müsenna bin Harise”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 89; Adnan Demircan, *a.g.m.*, s. 37.

⁵⁵ İsrail Balcı, *a.g.m.*, s. 89. Müsenna, Şeybani Araplarının reisi olarak Zükar savaşından sonra Übülle ve civarında Ben-i Bekir’in bazı kollarıyla beraber Sâsânîlere karşı küçük çaplı savaşlara girişmekteydi. Daha sonra Hz Ebu Bekir’in hilafeti döneminde gelerek bu bölgede Sâsânî kuvvetleri ile savaşmak için Hz Ebu Bekir’den yardım istedi ve aldığı yardımlarla Sâsânîlerin bu bölgelerdeki hâkimiyetine son vermek için uğraştı. Bkz. İmâduddin Halil et-Tâlib, *a.g.m.*, C. 19, s. 87.

⁵⁶ Muhammed Dayfallah, “Arap Kökenli Hıristiyanlar ve İslam Fetihleri ile Olan İlişkileri”, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara 2008, s. 318.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

karşılığında onları serbest bırakmıştır⁵⁷. Bu dönemde, Meysan toprakları üzerinde meydana gelen çoraklaşma ve bataklıkların artması bölgenin önemini azaltmış ve bölge nüfus olarak seyrekleşmiştir. Bölgenin nüfus bakımında fakirleşmeye başlaması Müslümanları İran topraklarını fethetmeye bu bölgeden başlamaya sevk etmiştir. Übülle şehrinin dışındaki tarım arazilerinin çoraklaşarak insanların yavaş yavaş bu bölgeleri terk etmeleri Übülle şehri etkilememiştir. Bu şehir ticari faaliyetlerinden dolayı zenginliğini korumuş ve şehrin canlılığı devam etmiştir. Burayı fetheden Müslümanlar şehrin zenginliğini abartılı bir şekilde ifade etmişlerdir. Bazı rivayetlerde buranın halkının zenginlikten dolayı eşyalarını altından yaptıkları ve kedi, köpeklerine bile altın tabaklarda yemek yedirdikleri söylenilmektedir⁵⁸.

Hız. Ömer'in hilafeti döneminde Utbe b. Gazvan, 13/635 yılında Übülle şehri keskin bir şekilde ele geçirerek buraya hâkimiyet kurmuştur. Hız. Ömer, Bahreyn valisi olan Ala el-Hadrami'ye, Utbe b. Gazvan'ın Übülle'yi ele geçirebilmesi için kendisine yardıma gitmesini istemiş fakat Ala el-Hadramî Utbe'ye kavuşmadan vefat etmiştir⁵⁹. Utbe, Übülle'yi ele geçirdikten sonra, halifeye yazdığı bir raporda; bu şehrin çok önemli bir liman kenti olduğunu ve bu şehre Hindistan, Çin, Bahreyn, Umman ve Fars'tan çok sayıda geminin geldiğini yazmıştır⁶⁰. Utbe b. Gazvan'ın burayı ele geçirmesinden sonra Irak toprakları üzerinde ele geçirilen ganimetler ve savaş esirleri Übülle'ye getirilmiştir. Getirilen bu esirler arasında çok sayıda dihan⁶¹ eşi ve mahiyetlerindeki yüzlerce kişiden bahsedilmektedir⁶². Meysan bölgesinin valisi Übülle'nin karşısında Furat Meysan'da ikamet etmekteydi ve Utbe b. Gazvan'a mukavemet ederek, bir başarı elde edemeyerek adamları ile beraber esir düşmüştür. Übülle kenti bir nevi bu dönemde Irak toprakları üzerinde yürütülen fetih hareketlerinde ganimetlerin ve esirlerin yığınak yeri olarak kullanılmıştır. Mesûdî, Belâzûrî ve Dineverî İslam fetihleri sırasında bu şehrin limanında çok sayıda Çinlilere ait ticaret gemilerinin olduğundan bahsetmektedirler⁶³. İslam fetihlerinin ardından İran ve Irak topraklarının Müslümanların eline geçmesi ile beraber Übülle'ye dört fersah mesafede Basra şehri inşa edilmiştir⁶⁴. Bu şehrin inşa edilmesi Übülle şehrinin Basra şehrinin gölgesinde kalmasına sebep olmuşsa da uzun bir dönem varlığını devam ettirmiştir. İbn Sa'd, Hız. Ömer'in kendi hilafeti döneminde Osman b. Ebi'l-As'a Übülle şehrinde büyük bir arazi verdiğini, Osman'ın da bu arazi üzerinde büyük bir kanal açtırarak geniş bir çiftlik kurduğunu ve çocuklarının kendisinden sonra varlık içerisinde yaşadıklarını anlatmaktadır⁶⁵. Yine Hız. Ömer, Übülle limanının gümrük vergilerini toplaması amacıyla bir görevli tayin ettiğini ve bu görevlinin ise Basra şehrinde ikamet ettiği rivayet edilmiştir⁶⁶. İslam sonrası dönemde Übülle, kılıç yapımında ünlenmiş önemli merkezlerden birisi haline gelmiştir⁶⁷. Bu şehirde bulunan özellikle Türk ve İranlı kılıç ustaları İslam dünyasında adından söz ettirecek kılıçlar imal etmişlerdir.

⁵⁷ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s. 146.

⁵⁸ Halife b. Hayyat, *a.g.e.*, s. 145.

⁵⁹ Martin Hinds, "First Arab Conquests in Fars", *Iran*, s. 22, London, 1984, s. 40.

⁶⁰ Ahmed bin İshak Yakubi, *a.g.e.*, c. I, s. 216, c. II, 28; M Cerir et-Taberi, *a.g.e.*, c. III, s. 67; Cemil Hee, Soo Lee, "Çin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 323. Şehrin tam olarak Müsenna tarafından mı yoksa Utbe b. Gazvan tarafından mı fethedildiği kesinlik kazanmış bir konu değildir. Bu konu ile ilgili siyer tarihçileri arasında ihtilaf vardır. Fakat bu tartışmalardan bölgenin fethine Hız. Ebu Bekir döneminde başladığı ve Hız. Ömer döneminde fethin tamamlandığı kanısına varmış oluyoruz. Bkz. Muhammed Dayfallah, *a.g.m.*, s. 318.

⁶¹ Dihkan: Farsça köy anlamına gelen dihan sözcüğünden gelen bu kavram, Sasaniler döneminde köylü sınıfının temsilcisi olarak kullanılmıştır. Bkz. Artur Kristensen, *İran der Zaman-i Sâsânîyan*, (Trc. Raşid Yasemî), Tahran, 1368, s. 169.

⁶² Michael G. Morony, "The Effects of the Muslim Conquest on the Persian Population of Iraq", *Iran*, C. 14, London, 1976, s. 49.

⁶³ David Whitehouse, Andrew Williamson, *a.g.m.*, s. 45, 46.

⁶⁴ Nasır Hüsrev, *Sefername-i Nasır Hüsrev*, İntişarat-ı Zevâr, (Trz), s. 161; Abdulhalik Bakır, "Basra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 109.

⁶⁵ Mustafa Demirci, *a.g.m.*, s. 77; Martin Hinds, *a.g.m.*, s. 47.

⁶⁶ Michael G. Morony, *a.g.m.*, C. 20, s. 37.

⁶⁷ Nebi Bozkurt, "Kılıç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 1992, s. 407.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

İslam sonrası dönemde halkın sulama ihtiyacını karşılamak üzere Übülle de çok sayıda kanal inşasına başlandı. Hz. Osman döneminde Basra valisi Abdullah b. Amir bu şehirde büyük bir sulama kanalı yaptırmıştır⁶⁸. Hz. Osman döneminde Übülle ile Basra arasındaki verimli topraklar Kureyş ileri gelenlerine ikta olarak verilmiştir. Bu dönemde, Osman b. Ebi'l-As'a buradaki toprakların büyük bir bölümü ikta olarak verilmiştir⁶⁹. Bunun dışında yine Hz. Osman döneminde Basra valisi olan Abdullah b. Amir ile Abdullah b. Malik el-Leysi'ye, sekizbin cerib⁷⁰ büyüklüğünde bir toprak parçası ikta olarak verilmiştir⁷¹. Hz. Ali, döneminde Fars valisi Ziyad'ın sahabeden birisi olan ve kanal açma konusunda usta olan Ma'kıl b. Yesâr'a, Übülle şehrinde bir sulama kanalı yaptırdığı rivayet edilmektedir⁷². Başka bir rivayette ise Ziyad'ın Übülle kanalını kazdırdığını ve bu kanalı Cebel bölgesine kadar uzattığını bu işle Abdurrahman b. Ebi Bekre'yi görevlendirdiği rivayet edilmiştir⁷³. Sahabenin ileri gelenlerinden birçok kimsenin bu şehirde ekili arazileri bulunmaktaydı. Bu sahabelerden bir tanesi de Abdullah b. Abbas'dır. İbn-i Abbas'ın Übülle'deki arazileri, birisi tarafından kabâle⁷⁴ olarak alınmaya çalışılmış fakat İbn-i Abbas bunun riba benzeri bir işlem olduğu gerekçesiyle reddetmiştir⁷⁵. Übülle kanalı ve Ma'kıl kanalı, Basra şehrinin su ihtiyacını önemli bir şekilde karşılamaktaydı⁷⁶. Übülle kanalı şehrin alt mahallinden Şattü'l-Arap'tan kaynağını alarak buradan Basra'ya kadar temdid edilmiştir. Daha sonraları Basra'nın su ihtiyacı için Şattü'l-Arap üzerinden açılan Feyd kanalı ile Ma'kıl kanalı yeni bir kanal ile birleştirilerek adına Bilal kanalı denmiş ve Bilal kanalı daha da uzatılarak Übülle kanalıyla birleştirilmiştir.

Übülle ve hemen yakınında bulunan Basra şehri, ticari önemlerinden dolayı Yahudilerin de dikkatini çekiyordu. Emeviler döneminden itibaren bu liman kentlerine yerleşmeye başlayan Yahudiler, buradaki ticari faaliyetlerden mümkün olduğunca istifade etmek istemişlerdir⁷⁷. Yahudilerin sadece Übülle şehrine yerleşmelerine izin verilmiş ve Dicle nehri üzerindeki diğer şehirlerde oturmalarına engel olunmuştur. Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde Basra valisi Ziyad b. Ebih, bu şehirdeki Emevi taftarlarına Basra ile Übülle arasındaki verimli arazilerden altmış bin cerib arazi dağıtarak bu bölgedeki tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi ve Iraklıların Emevi yönetimine bağlanmalarını amaçlamıştır⁷⁸. Yine Ziyad b. Ebih, Abdurrahman b. Ebu Bekir'in kölelerinden Mürre b. Osman'a, Übülle kanalı etrafındaki verimli arazilerden yüz bin ceribi ikta olarak vermiştir⁷⁹. Emeviler döneminde Abdullah b. Zübeyr'in isyanı sırasında Übülle şehri Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Musab b. Zübeyr'in eline geçmiştir. İbn-i Zübeyr'in, Basra valisi

⁶⁸ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Amir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1992, s. 84.

⁶⁹ Mustafa Demirci, *a.g.m.*, s. 71.

⁷⁰ Cerib: Sasaniler döneminde ekilip biçilen araziler gerib adı verilen bir ölçü birimine göre vergiye tabi tutulmaktaydı. Bu ölçü birimine göre her gerib 1366 metre kareye tekabül etmekteydi. İslam sonrası dönemde gerib Araplar tarafından cerib şeklinde tabir edilmiştir. Bkz. Ahmed bin İshak Yakubi, *Tarih-i Yakûbî*, C. I, (Trc. Muhammed İbrahim Ayeti), Tahran, 1382, C. I, s. 203; Said Nefisi, *Tarih-i Temeddün-i İran-i Sâsân*, Tahran, 1331, s. 29; İna'yetullah Rıza, *İran ve Turkan der Zaman-ı Sâsânîyan*, Tahran, 1376, s. 15.

⁷¹ Mustafa Demirci, *a.g.m.*, s. 71.

⁷² Hamdi Döndüren, "Ma'kıl b. Yesâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 445. Kanal kazma konusunda yetenekli olan Ma'kıl Hz. Ömer döneminde Basra şehrinde kendi adıyla Nehr-i Ma'kıl adında bir kanal açtığı ve kendisine Basra şehrinde bir takım araziler ikta olarak verilmiş kendisi de ma'kıl adı verilen bir tür hurmayı bu şehirde ilk olarak yetiştirmiştir. Bkz. Aynı yer.

⁷³ Halife bin Hayyat, *a.g.e.*, s. 206.

⁷⁴ Sözlükte anlamı kefil olmak, taahhüt etmek, anlamlarında mastar ve taahhütname anlamında isim olarak kullanılan ticari bir terimdir. Cengiz Kallek, "Kabâle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 10.

⁷⁵ Cengiz Kallek, *a.g.m.*, s. 10.

⁷⁶ A. C. Naci, Y. L. Ali, "Basra Çarşıları; Bir Ortaçağ İslam Şehrinde Ticari Örgütlenme ve Faaliyetleri", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Çev. Abdulhalik Bakır-Aliye Aslan), Ankara 2008, s. 639.

⁷⁷ Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler*, 2005, s. 67.

⁷⁸ Mustafa Demirci, *a.g.m.*, s. 73.

⁷⁹ Mustafa Demirci, *a.g.m.*, s. 73.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

olarak atamış olduğu Enes b. Şirin de, Enes b. Malik’i Übülle şehrinin haraç amili olarak atamıştır. Bu kişiden sonra ise yerine haraç amili olarak daha sonraları Ebu Malik el-Hazali tayin edilmiştir⁸⁰.

Abbasiler döneminde Übülle limanı Fars Körfezinin en canlı ticaret merkezlerinden biriydi. Bu dönemde Hindistan, Seylan ve Çin’e giden ihraç malların önemli çıkış noktalarından bir tanesi Übülle limanıydı. Hindistan ve Sind⁸¹’den getirilen kâfur, öd ağacı, karanfil, pamuklu kumaşlar ile Serendib⁸²’den getirilen yakut ve elmas bu liman üzerinden civardaki ticari merkezlere ulaştırılmaktaydı⁸³. İslam sonrası dönemde Arap Müslümanların Übülle şehrinde Hindistan, Serendib ve Çin’e düzenledikleri ticari seferlerden sonra Hintliler, Arapların sahil kentlerinde ticari üsler kurmalarına izin vermişlerdir⁸⁴. Çünkü kendileri bu pazarlarda kıymetli ürünlerini Ön Asya ve batıya satıyorlar, karşılığında kendilerinde olmayan ürünleri satın alıyorlardı. Abbasiler Döneminde Huzistan bölgesini elinde bulunduran Beridiler, Radi-Billah’ın üzerlerine gönderdiği orduya yenilince kaçarak Basra’ya geçmişler ve buradan da Übülle’ye sığınmışlardır⁸⁵. Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur; Übülle, Basra ve Bağdat gibi şehirlerin Dicle nehrinin kıyısında kurulmasının ticari bakımdan önemini çok iyi farkındaydı. Mansur’un “Bizimle Çin arasında hiçbir engel yoktur, Çin’den denize açılan bütün gemiler doğrudan Bağdat’a gelirler” sözü, Übülle, Basra ve Dicle nehrinin önemini göstermesi açısından oldukça önemlidir⁸⁶. Fakat bu dönemde 264/878 yılında T’ang sülalesi⁸⁷ iktidarı sırasında Çin’de ekonomik sebeplerle meydana gelen Huang Ch’ao⁸⁸ isyanının etkisi kendisini Basra ve Übülle’de de göstermiştir. Bu isyanın bir yansıması olarak zenci köleler Übülle ile Basra limanlarını yakıp yıkmışlardır. Böylece Abbasi başkenti Bağdat’ın İran körfezi ile olan irtibatı kopmuştur⁸⁹. Çin’de T’ang hanedanına yönelik isyanlar, Sıraf’lı tüccarların da Çin ile olan irtibatlarını kopmalarına neden olmuştur⁹⁰.

Hicrî V./XI. asırda yaptığı ziyarette Übülle’nin çarşı ve saraylarının güzelliğinden hayretle bahseden Nâsır-ı Husrev ise burayı şöyle anlatmaktadır; Übülle şehri nehir kıyısında mamur bir şehirdir. Köşkeri, çarşuları, mescitleri, kervansarayları, oldukça güzel olup buranın güzelliklerini sınırlandırmak ve vasıflandırmak mümkün değildir. Übülle şehri, Übülle nehri üzerinde kurulu olup bu nehir irili ufaklı gemilerin hareketleriyle dolup taşmaktaydı⁹¹. Übülle halkı suyun yükselip

⁸⁰ Michael G. Morony, *a.g.m.*, C. 20, s. 37.

⁸¹ Sind: Pakistan’ın güneydoğusunda İndus nehri civarına verilen isimdir. Ortaçağ Arap coğrafyacıları ise genel olarak Umman Denizi ile Keşmir Dağları arasında kalan bölgeye Sind adını vermişlerdir. Azmi Özcan, “Sind”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 242.

⁸² Serendib: Günümüzdeki Sri Lanka ülkesidir. İslam coğrafyacıları XIII. yüzyıla kadar bu ada için Serendib tabirini kullanmışlar ve bu yüzyıldan sonra ise burası için Seylan tabirini kullanmışlardır. Bkz. İsmail Hakkı Göksoy, “Sri Lanka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 425.

⁸³ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbasiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1992, s. 48.

⁸⁴ Cengiz Kallek, “Ticaret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 2012, s. 136.

⁸⁵ Abdülkerim Özyayın, “Beridiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, C. 5, s. 501.

⁸⁶ Habîb el-Cühânî, *a.g.m.*, s. 692.

⁸⁷ Milâdî 618-907 yıllarında ortaya çıkan T’ang ailesi, Çin imparatorluğunun topraklarını büyötmek için büyük çaba sarf etmiştir. Tibet ve Keşmir’e kadar uzanan bölgelerin kontrolü bu sülale döneminde sağlandığı gibi İmparatorluğa karşı en fazla başkaldırılarda yine bu dönemde meydana gelmiştir. Özellikle Çin kültürüne sahip çıkmalarıyla bilinen T’ang ailesi, yabancılara karşı hoşgörölü muameleleri ve uzak memleketlerle kurmuş oldukları ticarî ilişkileri sayesinde Çin ekonomisine büyük bir canlılık kazandırmışlardır. Karadan ve denizden kurmuş oldukları ticarî ilişkiler sayesinde İslam ülkelerinin en ücra köşelerine kadar Çin mallarını ihraç ediyorlardı. Abbasiler ile aynı dönemde iktidara gelen T’ang hanedanı, uzun mesafe ticâret yapan tüccarların, Asya ve Kuzey Afrika üzerinden, Atlantik’e ve Pasifik’e kadar gerçekleştirdikleri seyahatlerinin tamamını oldukça kolaylaştırmışlardır. George Fadlo Houranî, *el-Arab ve’l Milâhe fi’l Muhiti’l Hind*, (trc. Seyyid Yakup Bekr), Kahire, 1958, s. 191; Philip D. Curtin, *Kültürler Arası Ticâret*, (trc. Şaban Bıyıklı), İstanbul, 2008, s. 130; Askerî, *a.g.e.s.* 139.

⁸⁸ İsyân ile ilgili geniş bilgi için bkz; Ali b. Hüseyin el-Mes’ûdî, *Altun Bozkırlar*, (Türkçe trc. Ahsen Batur), İstanbul, 2004, s. 46-48.

⁸⁹ Habîb el-Cühânî, *a.g.m.*, s. 692.

⁹⁰ Süleyman Sırafî, *a.g.e.*, s. 91.

⁹¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, (trc. Abdülvehhab Tarzî), İstanbul, 1994, s. 138.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

alçalmalarını hesap ederek, gemilerin yanaşıp mallarını rahatlıkla yükleyip boşaltabilmeleri için nehrin kenarlarına taş basamaklar inşa etmişlerdi⁹². Ancak Übülle şehri, hicrî beşinci yani miladi on birinci asırdan sonra eski ticarî önemini kaybetti. Übülle'yi on dördüncü yüzyılda ziyaret eden İbni Batuta; "Übülle şehri önceden Fars ve Hind tüccarlarının yöneldiği büyük bir ticaret şehri iken, şuanda harap olmuş saray ve benzeri yapıların delalet ettiği bir köy olmuştur" demektedir⁹³. Nitekim Übülle kenti hicrî yedinci asırdan sonra tamamen terk edilerek tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır⁹⁴.

KAYNAKÇA

- ARSLANTAŞ, Nuh; *Emeviler Döneminde Yahudiler*, Gökkuşbu Yayınları, 2005.
- ASKERÎ, Süleymân İbrahim; *et-Ticâre ve'l Milahe fi Halicî'l-Arabî fi Asri'l Abbasî*, Kuveyt, 1998.
- BAKIR, Abdulhalik; "Basra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, C. 5, s. 108-111.
- BALCI, İsrâfil, "Müsenna b. Harise", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 89-90.
- BALL, Warwick, "Some Ruck-Cut Monuments in Southern Iran", *Iran*, C. 24, London, 1986, s. 95-116.
- BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya; *Fütûhu'l-Büldân*, (trc. Mustafa Fayda), Ankara, 2002.
- BİLGE, Mustafa L; "Basra Körfezi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 114-117.
- BOZKURT, Nebi; "İpekyolu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 369-373.
- BOZKURT, Nebi; "Kılıç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 1992, s. 405-408.
- CEVDET, Ahmet; *Kıyası Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C. I-II, (Sad. M. Muhsin Bozkurt), İstanbul, (Trs).
- CURTIN, Philip D. ; *Kültürler Arası Ticâret*, (trc. Şaban Bıyıklı), İstanbul, 2008.
- CÜNHÂNÎ, Habîb; "İslam'ın İlk Asrında Dünya Ticaretinin Canlanmasında Umman'ın Rolü", *Ortaçağ Tarih Ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2008, s. 683-704.
- DAYFALLAH, Muhammed; "Arap Kökenli Hıristiyanlar ve İslam Fetihleri ile Olan İlişkileri", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara 2008, s. 271-242.
- DEMİRCAN, Adnan; "Şeyban (Ben-i Şeybân)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, 2011, s. 37-37.
- DEMİRCİ, Mustafa; "Emeviler devrinde Aşağı Irak'ta (Sevad) Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi", *İstem*, S. 9, 2007, s. 71.
- DÖNDÜREN, Hamdi; "Ma'kıl b. Yesâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 445-445.
- DURÎ, Abdulaziz; *Târîhu'l-'Irâkî'l-İktisâdî fi'l-karni'r-râbi 'i'l-hicrî*, Beyrut, 1974.

⁹² Abdulaziz ed-Dürî, *Târîhu'l-'Irâkî'l-İktisâdî fi'l-karni'r-râbi 'i'l-hicrî*, Beyrut, 1974, s. 135.

⁹³ Muhammed b. Abdullah İbn Batûta, *İbn Batûta Seyahatnamesi*, (çev. Mümin Çevik), İstanbul, 1993, s. 130.

⁹⁴ Muhammed Melâyerî, *a.g.e.*, s. 370-380.

- el-BATAYÎNE, Muhammed Dayfallah; “Arap Kökenli Hıristiyanlar Ve İslam Fetihleri İle Olan İlişkileri” (Çev.: Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih Ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 318
- FAKİH, İbnü'l; *Muhtasaru'l-Buldan*, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1349.
- FAYDA, Mustafa; “Abdullah b. Amir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1992, s. 84-85.
- FURON, Raymond; *İran*, (Trc. G. Kemali Söylemezoğlu), İstanbul, 1943.
- GÖKSOY, İsmail Hakkı; “Sri Lanka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 425-428.
- HAKİKAT, Rafî; *Tarih-i Kûmis*, Tahran, 1362.
- HAMEVÎ, Ebu Abdullah Şihâbeddîn Yakût; *Mu'cemu'l-Buldân*, c. I-VI, Beyrut, 2008- (yay. Sazman-ı Ferhengi ve Milli Kişver), (Trz).
- HANSMAN, John; "The Land of Meshan", *Iran*, C. 22, London, 1984, s. 161-166.
- HASAN, Hasan İbrahim; *İslam Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit), c. IV-VI. İstanbul, 1988.
- HAYYAT, Halife bin; *Tarihu Halife b. Hayyat* (Halife b. Hayyat Tarihi), Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001.
- HEE, Cemil; Soo Lee, “Çin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 323-329.
- HEYD, W. ; *Yakın Doğu Ticâret Tarihi* (Çev. E. Ziya Karal), Ankara, 2000.
- HİND, Martin, "First Arab Conquests in Fars", *Iran*, s. 22, London, 1984, s. 39-54.
- HİTTİ, Philip K. ; *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1989, c. I, s. 597.
- HOURANÎ, George Fadlo; *Arap Halkları Tarihi* (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 1991.
- HOURANÎ, George Fadlo; *el-Arab ve'l Milâhe fi'l Muhîti'l Hind*, (Trc. Seyyid Yakup Bekr), Kahire, 1958.
- HUSREV, NÂSİR-I; *Sefernâme*, (trc. Abdülvehhab Tarzî), İstanbul, 1994.
- HUSREV, NÂSİR-I; *Sefername-i Nasır Hüsrev*, İntişarat-ı Zevâr, (Trz).
- İSTAHİRÎ, İshâk İbrahim b. Muhammed, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (nşr. M. J. De Goeje), Kahire, 1961,
- İBN BATÛTA, Muhammed b. Abdullah; *İbn Batûta Seyahatnamesi*, (Çev.: Mümin Çevik), İstanbul, 1993.
- İBN HAVKAL, Ebü'l-Kasım Muhammed b. (367/977); *Kitabu Sûreti'l-Arz* (nşr. J. H. Kramers), Leiden, 1938.
- İBN HAZM; *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab* (T. Abdusselam Harun), Daru'l Me'arif, Kahire, 1981.
- İBN HURDAZBİH; *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2008.
- İBNU'L BELHÎ; *Farsname*, (Çev. Cafer Şiar), Tahran, 1339.
- İBNÜ'L ESÎR, Ali b. Muhammed; *el-Kâmil fi't-Târih*, (trc. A. Ağırakça, A. Özaydın), İstanbul, 1985.
- İBNÜ'L-BELHÎ; “Farsnâme”, (çev. Abdulhalik Bakır-Ahmet Altungök), *Ortaçağ Tarih Ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2008, s. 117-118.
- KALLEK, Cengiz, "Ticaret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 2012, s. 134-144.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- KALLEK, Cengiz; “Kabâle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 10-11.
- KAZVÎNÎ, Zekeriyya b. Muhammed; *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, 1969.
- KRİSTENSEN, Artur; *İran der Zaman-i Sâsânîyan*, (Trc.: Raşid Yasemî), Tahran, 1368.
- LOMBARD, Maurice; *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, (Trc.: Nezih Tuncel), İstanbul, 1983.
- MELÂYERÎ, Muhammed, *Tarih Ferhengî İran der Devran-ı İntikal ez Asr-ı Sâsânî be Asr-ı İslamî*, C. 1, Tahran, 1372.
- MES'ÛDÎ, Ali b. Hüseyin; *Altın Bozkırlar*, (Türkçe trc. Ahsen Batur), İstanbul, 2004.
- MEZ, Adam; *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000.
- MORONY, Michael G., “Continuity and Change in the Administrative Geography of Late Sâsânîan and Early Islamic al-Iraq”, *Iran*, C. 20, London, 1982, s. 1-50.
- MORONY, Michael G., “The Effects of the Muslim Conquest on the Persian Population of Iraq”, *Iran*, C. 14, London, 1976, s. 41-60.
- NACÎ, A. C, Y. L. Ali, “Basra Çarşıları; Bir Ortaçağ İslam Şehrinde Ticari Örgütlenme ve Faaliyetleri”, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Çev. Abdulhalik Bakır-Aliye Aslan), Ankara 2008, s. 639-662.
- NEFİSÎ, Said, *Tarih-i Temeddün-i İran-i Sâsân*, Tahran, 1331.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim; “Beridiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, C. 5, s. 501-502.
- ÖZCAN, Azmi; “Sind”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul, 2009, s. 242-244.
- ÖZŞENEL, Mehmet; “Salim Mevlâ Ebu Huzeyfe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 49-50.
- RIZA, İnyetullah; *İran ve Turkan der Zaman-ı Sâsânîyan*, Tahran, 1376.
- SİRÂFÎ, Süleyman; *Silsiletü't-Tevarih ya Ahbar-u Sind ve Hind*, (Trc. Hasan Karaçanlı), (Yrız), (Trz).
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Tarih-i Taberi Tercemesi*, C. II-III, Can Kitabevi Yay. Konya, 1982-1983.
- TÂLİB, İmâduddin Halil; “Irak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul, 1999, s. 87-91.
- WHITEHOUSE, David; “Excavations at Siraf: First Interim Report”, *Iran*, C. 6, London, 1968, s. 2-22.
- WHITEHOUSE, David; Andrew Williamson, “Sassanian Maritime Trade”, *Iran*, C. 11, London, 1973, s. 25-51.
- WOOD, Marilee; *Glass Beads and Trade in Southern and Eastern Africa and the Indian Ocean - 7th to 16th Centuries AD*, Uppsala, Sweden, 2011.
- YAKUBÎ, Ahmed b. İshak; *Tarih-i Yakûbî*, C. I, (Trc. Muhammed İbrahim Ayeti), Tahran, 1382.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; “Abbasiler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1992, s. 31-48.
- ZERRİNKOOB, A. Hüseyin; *Tarih-i İran Ba'de'z İslam*, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1383.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

